

**ТОПОГРАФІЯ ТА ГІПОТЕТИКА
ВІДТВОРЕННЯ АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВОЇ
СТРУКТУРИ ЛІТОПИСНОГО ДОРОГИЧИНА XII–XIII ст.**

**TOPOGRAPHY AND HYPOTHETICS
RECONSTRUCTION OF THE ARCHITECTURAL AND SPATIAL
STRUCTURE OF THE XII–XIII CENTURIES DOROHYCHYN
(DROHICZYN)**

Keywords: topography, Dorohychyn, Drohiczyn, Old Rus'era, reconstruction, urban planning structure, Old Rus'architecture, architecture of the Middle Ages, medieval urban planning.

Ключові слова: топографія, Дорогичин, давньоруська доба, відтворення, містобудівельна структура, давньоруська архітектура, архітектура середньовіччя, середньовічне містобудування.

*PhD, associate professor of Design and Fundamentals
Department, Lviv Polytechnic National University, Lviv*

*канд. арх., доцент кафедри дизайну та основ
архітектури, Національний університет
«Львівська політехніка», Львів*

<https://doi.org/10.23939/sa2025.02.131>

Abstract

A comprehensive analysis of archaeological and source materials related to the reconstruction of the architectural and spatial structure of Dorohychyn in the High Middle Ages of the twelfth and thirteenth centuries is carried out. The basic topographical components that need to be taken into account in this context are identified, in particular the reconstruction of the Bug River channel, which was important at the time in terms of defense and the location of port and trade and craft zones and made it possible to recreate the southern border of the city; comparative analysis of topographical and archaeological data made it possible to substantiate the proposal to localize the Church of the Virgin Mary located on the acropolis, which was probably the only brick building that reflected the Volyn-Kyiv building tradition; two suburban monasteries, the Trinity Mountain and the Spas monasteries, were localized on the basis of historical interpolation.

Based on these and other data, a proposal was first made to recreate the architectural and spatial structure of the city of Dorohychyn in the High Middle Ages of the twelfth and thirteenth centuries. At that time, it consisted of several important urban areas, which, however, formed a single system in terms of defense and settlement: the acropolis with the Church of the Virgin Mary, the territory of the suburbs, the Trinity (western) district, the port with a trade and craft post, the territory of the outskirts of the city, the Trinity Mountain Monastery on the so-called Kramchevska Hill, and the Spas Monastery on the left bank of the Bug.

Анотація

Містобудівельна структура давньоруського Дорогичина (на Підляшші) стала об'єктом узагальнення відносно недавно, як результат аналізу матеріалів різних археологічних досліджень, котрі проводили з кінця XIX століття. Накопичені дані дозволяють говорити про можливість відносно обґрунтованих припущень про характер рельєфу та розпланування ділянок міста в час його найбільшого розквіту, що припав на добу високого середньовіччя у XII–XIII століттях.

У статті звернено увагу на два ключових аспекти відтворення просторово-планувальної структури літописного Дорогичина, а саме тих, котрі пов'язані зі змінами рельєфу і припущень щодо його вигляду станом на період XII–XIII століть, а з іншого боку, розташування ключових споруд, серед яких храм Богородиці, в якому, найімовірніше, відбувалась коронація Данила Романовича, приміських монастирів, розташування порту тощо. Узгоджена відповідь на ці питання дають можливість говорити про дискурс щодо просторово-планувальної структури міста, а також різні підходи до гіпотетичного відтворення його вигляду в добу високого середньовіччя.

У цьому контексті запропонована стаття є не лише теоретичним узагальненням існуючих матеріалів та підходів, котрі окреслені вище, але також охоплює пропозицію візуальної реконструкції основних частин Дорогичина періоду XII–XIII століть з відповідними короткими обґрунтуваннями.

Постановка проблеми

Візуальна реконструкція просторово-планувальної структури давньоруського Дорогичина досі не була об'єктом професійного зацікавлення, а образ міста того часу був лише об'єктом інтелектуального чи художнього домислу. Однак, у зв'язку з важливим значенням міста як колишньої умовної столиці Підляшшя та місця коронації князя Данила Романовича, ця тематика набуває важливого наративного значення. З огляду на це важливо узагальнити головні засади й особливості, що є суттєвими у цьому контексті, а також важливою є спроба вперше здійснити відносно деталізоване відтворення архітектурно-містобудівельної структури міста доби високого середньовіччя.

Ці дані, у свою чергу, можуть стати основою для подальшої дискусії про точніший або більш вмотивований варіант можливого вигляду міста того часу, зокрема, в контексті ймовірних наступних археологічних відкриттів, а також більш глибокої інтерпретації тих даних, котрі вже існують та введені в науковий обіг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Наукові дослідження давньоруської спадщини Дорогичина та рефлексії над їх результатами мають відносно довгу історію, котра почалась з кінця XIX століття. На відносно сучасному етапі, на їх основі, склалось загальне уявлення про головні особливості містобудівної та архітектурної структури княжого міста доби високого середньовіччя, котра зумовлювалась важливим торговельним значенням міста на межі з важливими західними сусідами, через землі яких далі пролягав шлях до Балтійського моря. В цьому контексті варто згадати дослідження М. Дзіка та А. Юсиповича (Dzik, Jusupović, 2019), А. Анджеєвського та Є. Сікори (Andrzejewski, Sikora, 2009), О. Головка (Головка, 2008), З. Скриповського та З. Ричая (Skrzypowski, Ruczaj, 2006), низку робіт Л. Павлати, котрі стосуються безпосередньо опису археологічних досліджень (Pawlata, L. 1991) та їх рефлексії (Pawlata, L. 2006), М. Ауха та К. Скринської-Янковської (Auch, Skrzyńska-Jankowska, 2004), а також більш загальних робіт, що стосуються регіональної специфіки, наприклад, В. Борисенка та ін. (Борисенко та ін., 1997), Ю. Гаврилюка (Hawtyluk, J. 1996), О. Масана (Масан, 1996).

Наведені вище дослідження, крім власної новизни, містять також узагальнення більш ранніх робіт, в межах яких наводили та аналізували матеріали, пов'язані з археологічними та джерельними даними передовсім з руських літописів та польських хронік. В результаті було локалізовано кілька важливих міських осередків, котрі пов'язані з присутністю влади, торгівлею та ремісництвом, а також духовним життям – представленим сакральними будівлями та комплексами. Поєднання цих даних дає можливість говорити про характер просторової організації Дорогичина княжої доби, яка являла собою відносно цілісну містобудівну тканину, ядром якої був дитинець з церквою Богородиці. Проаналізовані джерела свідчать про наявність відносно безперервної системи забудови інтегрованих з рельєфом місцевості, в якому провідну роль відігравало давнє русло Бугу і береги, котрі існували до їх руйнування та видозміни, пов'язаної зі зміною течії ріки.

Незважаючи на достатній рівень розробленості теми, практичні проблеми, пов'язані з візуальним відтворенням архітектурно-містобудівного образу Дорогичина доби високого середньовіччя XII–XIII століть залишились не розглянутими. Зокрема, можна виділити такі питання, котрі потребують аналітичної рефлексії: а) відтворення розташування русла Бугу в часи давньоруського міста і його зв'язок з районом порту, дитинцем та Спаським монастирем (на лівому березі); б) локація сакральних будівель цього періоду на основі синтезу археологічних, письмових та інтерполяційних даних.

Мета статті

На основі аналізу наявних джерел здійснити спробу візуального відтворення архітектурно-просторової структури міста Дорогичина XII–XIII століть та навести аргументи на користь розміщення та вигляду ключових об'єктів, котрі її формують.

Виклад основного матеріалу

Проблематика візуального відтворення архітектурно-просторової структури міста Дорогичина XII–XIII століть пов'язана з вирішенням кількох питань, які можна розділити на ландшафтно-топографічні та архітектурно-містобудівельні. В межах першого головним завданням є визначити характер плину русла Бугу в зазначений період та його зв'язок з ключовими ділянками міста – дитинцем і портом. У контексті другого важливо з'ясувати ймовірні місця розташування сакральних будівель та характер урбаністичного контексту, який їх оточував.

Очевидно, що докладне відтворення розташування русла Бугу, яке існувало в XII–XIII століттях, є малоімовірним з огляду на значну його динамічність та змінність упродовж наступних століть. Однак не підлягає сумніву, що в цей період воно пролягало південніше, а тканина міста простягалась на територію, котра зайнята зараз нинішнім руслом ріки. Відтак сучасні археологічні дані, котрі свідчать про існування, наприклад, розвинутого району, що прилягав до порту, західніше дитинця (місце знахідок відомих дорогичинських пломб), охоплюють лише фрагмент автентичного ареалу, значна частина якого була знищена внаслідок зміни русла.

Наявні матеріали розкопок різних періодів дають можливість говорити про існування семи ключових частин міста Дорогичина доби високого середньовіччя, а саме: дитинця з церквою Богородиці, підгороддя, західної ділянки, що здіймалась на рельєфі над територією порту, порт та торговельно-ремісничий посад, Спаського монастиря на протилежному березі Бугу, Троїцького монастиря на так званій Крамчевській горі (Andrzejewski, Sikora, 2009) (рис. 1).

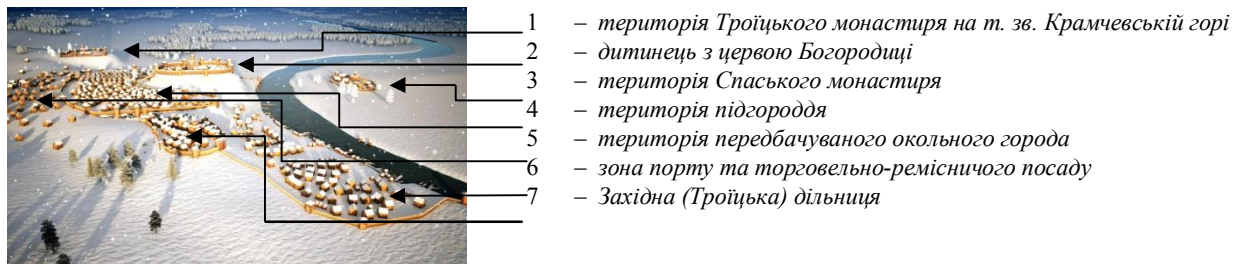

Рис. 1. Схема ключових частин міста Дорогичина доби високого середньовіччя

Приблизне русло Бугу в період XII–XIII століть гіпотетично мало мещу амплітуду вигину і створювало відносно рівний фронт берегової лінії, яка обмежувала ріст міста з південного боку. Ряд кряжів, які виступали в південному напрямку, переходили у прибережну низовину, котра в той час була значно ширшою і давала можливість розміщуватись тут великій території торговельно-ремісничого кварталу, який безпосередньо продовжувався зоною порту. Зв'язок останньої з більш зручними для оборони та захищеними від паводків заселеними ділянками на вершині кряжів творив головну функціональну вісь, що відображала роль Дорогичина як ключової прикордонної факторії, котра поєднувала Галицько-Володимирську Русь (Руське Королівство) з басейном Балтійського моря.

Домінуючим елементом просторової структури міста періоду високого середньовіччя був дитинець (акрополь), який був місцем видимої присутності світського та духовного авторитету. Оскільки впродовж наступних століть пагорб, на якому він розташовувався, був у більшості втрачений, через підмивання водами Бугу й осипання ґрунту, його архітектурна та розпланувальна структура не піддається цілковито вірогідній реконструкції. Водночас деякі припущення можна вважати більш правдоподібними внаслідок аналізу знахідок та особливостей рельєфу. Зокрема, важливим залишається питання про розміщення головного храму міста (церкви Богородиці), яка може вважатись найбільш вірогідним місцем коронації короля Данила. Відповідно до наявних, хоч і не значних археологічних матеріалів, запропоновано вважати матеріалом будівництва властиву волинсько-київській традиції цеглу, з ймовірним незначним використанням каменю, а тектоніку споруди як хрестово-купольну чотиристовпну. Хоча сама можливість її локалізації на дитинці інколи ставилась під сумнів, тим не менше знахідки плитки, яка інтерпретується як атрибут мурованої будівлі, свідчать про те, що храм

знаходився у цьому місці (Паркіноза, 2016). Запропоноване на візуалізації розташування церкви (по центру східної ділянки плато дитинця) ґрунтовано на таких міркуваннях. З огляду на повне зникнення південної частини плато, при чому у відносно ранній час, важко припустити, що були б збережені будь-які археологічні рештки споруди, котра тут могла існувати. Тому її варто розташовувати північніше, але не на крайньому північному фрагменті, який зберігся донині, оскільки там решток фундаментів споруди не виявлено. З іншого боку, традиційне розташування вівтарної частини орієнтацією на схід суттєво утруднювало б вхід до храму в умовах невеликого плато дитинця, якщо б споруда розташовувалась на його західній частині (рис. 2).

Рис. 2. Варіант візуального відтворення дитинця міста Дорогичина періоду XII–XIII століть з цегляною церквою Богородиці та спорудами, що репрезентують присутність світської та церковної влади

Рис. 3. Візуальна реконструкція зони порту та прилеглої до неї торгово-ремісницької посади, що передбачувало розташовуватися на місці сучасного русла Бугу, яке змістилось північніше після розмивання пагорба, на якому розташовувався дитинець. З огляду на загрозу затоплення сезонним підняттям рівня води ця зона була тісно пов'язана із забудовою розташованою вище на рельєфі кряжу, умовно названого Троїцькою дільницею

Наступним ключовим елементом архітектурно-просторової частини є зона порту та прилеглої до неї торговельно-ремісницької посади. Про його масштабність в добу високого середньовіччя свідчать археологічні знахідки, серед яких відомі дорогичинські пломби. Як зазначали вище, на нинішній час залишилась лише північна частина цієї території, котра безпосередньо прилягає до кряжу, на якому знаходиться нині комплекс костелу Трійці. З огляду на зникнення більшої частини зони порту, точне розуміння її архітектурно-містобудівельної структури, а також ідентифікації та локації сакральних будівель є неможливим. Вона може бути відтворена за методом

аналогій, з розташуванням тут торговельних, складських, ремісничих будівель, портової інфраструктури та оборонної лінії палісадникового типу (рис. 3). Можна припустити, що, з огляду на характер містобудівної структури, важлива роль належала частині, яка умовно названа Троїцькою, на честь храму, який існував тут в давньоруський час, і, ймовірно, був попередником пізнішого та нині існуючого однойменного костелу. Троїцька дільниця поєднувала портову зону та підгороддя, що прилягало до дитинця. Варто припустити також, що тут було житло заможних городян, задіяних в торгівлі та ремісництві, в той час як в зоні порту могли розташовуватись їхні складські приміщення та цехи (рис. 4). Найбільшою за площею та, ймовірно, за населеністю була дільниця, котра примикала до дитинця з півночі та переважно окреслюється як підгороддя. Проведені попередньо дослідження схиляють до думки про те, що Троїцька дільниця та підгороддя були відокремленими містобудівними структурами, ймовірно, з власними системами фортифікацій. Крім того, відносно вірогідно можна визначити межі підгороддя, де також локалізовано три храми, існування яких передбачувано пов'язане з містом доби високого середньовіччя, а саме Успенську церкву над берегом Бугу у східній частині, що переходила у зону порту, церкву Варвари у східній частині підгороддя та Пречистенський храм у його західній частині (рис. 5).

Рис. 4. Візуальна реконструкція Троїцької дільниці, яка, ймовірно, була населена заможними городянами, задіяними у торгівлі та ремісництві. Архітектурною домікантою тут виступав храм Святої Трійці, розташований на вершині кряжу, що нависав над торговельно-ремісницьким посадом

Рис. 5. Візуальне відтворення підгороддя з церквами Пречистенською (справа від дитинця), св. Варвари (на передньому плані), Успіння (крайня зліва), на іншому березі Бугу видно Спаський монастир, що розташовувався ближче до тодішнього русла ріки

Рис. 6. Візуальне відтворення вигляду міста з півдня – з боку Спаського монастиря (на передньому плані) і лівого берега Бугу. Справа на дальньому плані Крамчевська гора із Троїцьким Нагірним монастирем

З давньоруською добою також пов'язаний Спаський монастир, розташований на невеликому пагорбі на іншому боці Бугу (який згодом отримав назву «Руської сторони»). З огляду на те, що річище, як було зазначено вище, мало у період XII–XIII століть іншу конфігурацію, варто вести мову про зв'язок монастиря з берегом та, ймовірно, власну пристань на північ від монастирських будівель. З огляду на просторову ізолюваність, правдоподібним виглядає існування тут палісадникової оборонної стіни (рис. 6). На схід від міста на так званій Крамчевській горі розміщено Троїцький нагірний монастир. Розташовані на підвищеннях рельєфу, в давньоруську добу, їх могли використовувати також як спостережні пункти. Релікти обох, в тій чи іншій формі, існували і в період після занепаду міста.

Висновки

1. Здійснено комплексний аналіз археологічних та джерельних матеріалів, котрі стосуються відтворення архітектурно-просторової структури міста Дорогичина в добу високого середньовіччя XII–XIII століть. Визначено основні топографічні складові, котрі необхідно враховувати в цьому контексті, зокрема, реконструкція актуального на той час русла ріки Бугу, що мала важливе значення з точки зору оборони та розміщення портових та торговельно-ремісничих зон і дала можливість відтворити південну межу міста; порівняльний аналіз топографічних та археологічних даних дав можливість обґрунтувати пропозицію локалізації храму Богородиці, розташованої на дитинці, котра правдоподібно була єдиною цегляною спорудою, що відображала волинсько-київську будівельну традицію; на основі історичної інтерполяції локалізовано два приміські монастирі – Троїцький нагірний та Спаський.

2. На основі цих та інших даних вперше запропоновано пропозицію із відтворення архітектурно-просторової структури міста Дорогичина доби високого середньовіччя XII–XIII століть. В цей час воно складалось з кількох важливих урбаністичних ділянок, які, однак, tworили єдину систему, в сенсі оборони та розселення: дитинець з цервою Богородиці, територія підгороддя, Троїцька (західна) ділянка, порт з торговельно-ремісничим посадом, територія околиного города, Троїцький нагірний монастир на т. зв. Крамчевській горі, Спаський монастир на лівому березі Бугу.

Бібліографія

Andrzejewski A., Sikora J. (2009). Drohiczyn średniowieczny i nowożytny w świetle badań z roku 2006. Podlaskie Zeszyty Archeologiczne, 5, 153–195.

Dzik M., Jusupović A. (2019). Medieval Drohiczyn in the light of the archaeological and written sources. The Sphinx of Slavic Sigillography – small lead seals of «Drohiczyn type» from Czeremno in their East European context. U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej, 6(1).

- Hawryluk J. (1996). Ziemia Brzeska w dobie państwowości ruskiej. «Krakowskie zeszyty ukrainoznawcze», t. 5–6.
- Pawlata L. (1991). Wyniki badań nowo odkrytego cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Drohiczynie, woj. białostockie. *Rocznik Białostocki*, 17, 111–1–6.
- Pawlata L. (2006). Zabytki archeologiczne zgromadzone przez Towarzystwo Przyjaciół Drohiczyna w zbiorach Muzeum Regionalnego w Drohiczynie, pow. Siemiatycze, woj. Podlaskie, Podlaskie zeszyty archeologiczne, 2, 201–214.
- Skrzypowski Z., Ruczaj Z. (2006). Drohiczyn – historyczna stolica Podlasia. – Gmina Drohyczyn – 208
- Борисенко В. та ін. (1997) Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження. Київ: Родовід. 383 с.
- Головко О. Б. (2008). Західнобузькі міста Холм і Дорогичин у політичній діяльності короля Данила Романовича. *Дрогичинь*, 1253, 50–63.
- Масан О. (1996). Добжинський Орден (до історії Дорогичинського інциденту 1237 року). Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії (збірник наукових статей). Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці: Рута, Вип. 2. С. 52–62.
- Паркіноза І. (2016). Дорогичин – Данилова твердиня на Підляшші, УАС «Академік Вернадський» [online] Available at: <https://expedicia.org/dorogichin-danilova-tverdinya-na-pidl/> [Accessed 9 Mar. 2025].

References

- Andrzejewski A., Sikora J. (2009). Drohiczyn średniowieczny i nowożytny w świetle badań z roku 2006. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne*, 5, 153–195.
- Dzik M., Jusupović A. (2019). Medieval Drohiczyn in the light of the archaeological and written sources. The Sphinx of Slavic Sigillography – small lead seals of «Drohiczyn type» from Czermno in their East European context. *U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej*, 6(1).
- Hawryluk J. (1996). Ziemia Brzeska w dobie państwowości ruskiej. «Krakowskie zeszyty ukrainoznawcze», t. 5–6.
- Pawlata L. (1991). Wyniki badań nowo odkrytego cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Drohiczynie, woj. białostockie. *Rocznik Białostocki*, 17, 111–126.
- Pawlata L. (2006). Zabytki archeologiczne zgromadzone przez Towarzystwo Przyjaciół Drohiczyna w zbiorach Muzeum Regionalnego w Drohiczynie, pow. Siemiatycze, woj. Podlaskie, Podlaskie zeszyty archeologiczne, 2, 201–214.
- Skrzypowski Z., Ruczaj Z. (2006). Drohiczyn – historyczna stolica Podlasia. – Gmina Drohyczyn – 208
- Borysenko V. et al. (1997). Kholmshchyna and Podlasie. A historical and ethnographic study. K.: Rodovid, 383 p.
- Golovko O. B. (2008). West Bug towns of Kholm and Dorohychyn in the political activity of King Danylo Romanovych. *Drogychyn*, 1253, 50–63.
- Masan O. (1996). The Dobzhyn Order (to the history of the Dorohychyn Incident of 1237), *Issues of Ancient and Medieval History, Archeology and Ethnography* (collection of scientific articles), Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi: Ruta. Issue 2. P. 52–62.
- Parkinoza I. (2016). Dorohychyn – Danylo's stronghold in Podlasie, UAS 'Akademik Vernadskyi', [online] Available at: <https://expedicia.org/dorogichin-danilova-tverdinya-na-pidl/> [Accessed 9 Mar. 2025].